

ЗА СКИТНИКА ЧУДАК В „СТИХОТВОРЕНИЯ“ (1901, 1904 г.) НА ПЕЙО ЯВОРОВ

Сава Сивриев

ON THE WANDERER - WEIRDO IN POEMS (1901, 1904)
BY P. K. YAVOROV

Sava Sivriev, Shumen University, Bulgaria

Abstract *In his famous preface to P. K. Yavorov Poems (1904) Pencho Slaveykov wrote that the wanderer's lyrical character in emotional, spiritual and mental spaces portrayed in the poetry book as weirdo is a central character of Yavorov's early lyrics. In medieval Bulgaria man is self-consciously finding himself as wanderer and alien to the surrounding world. His home, which he lost, is in the afterlife and within Jesus Christ. During the Bulgarian National Awakening the concept is that home is built-in here - in one's own land where the native rivers, valleys, and mountains are, where one's generic space - mother, father, and brothers are. Leaving is a concept of pain and suffering. The wanderer in a stranger and in distant lands he is a martyr.*

Key words *weirdo, axiology, modern times, Bulgarian poetry, P. K. Yavorov, emotional, spiritual, mental, drama, meaning*

В известния предговор към „Стихотворения“ (1904) Пенчо Славейков, след разпратата си с читателската публика¹, пише, че: „поета налита вихърът на личните мъки и блъскан от тоя вихър, той излязва на свободен въздух, вира се в себе си, оглежда и около си – и ни запява за своя тъга и радост. Умраза и злоба няма вече тук, а скръб на здравочувстващ човек, комуто се мярка идеалът – не вече партийна програма“ (к. м. – С. С.). И още това, че поетът (Яворов – бел. авт. – С. С.) бърза да излезе в полето на дейността.

В това поле той се *скита* до едно време с незнани никога мисли и чувства като Ч у д а к [...] и привиденията на живота го налитат отвед. Тези привидения той е възсъздал словом в цял ред малки стихотворения, в които *под булото на символа* са изразени *лични настроения*, но тъй обективно е

¹ По време на редактирането на „Епически песни“, изживявайки българската социокултурна реалност, Пенчо Славейков пише: „За какво са се харесали те (стиховете на Яворов – бел. авт. – С. С.) на българския, на безкнижния читател, на фасулковца на ума – във военна и гражданска форма – на горделивия със своето духовно убожество филистер“ и цитирайки критически текстове от онова време, пише още: „но поврага с тях, те казват същото горе-долу със същите думи. Съгласие на критици, стояще на онова общославянско низко културно равнище, от чиято гледна точка само тъгата се счита за признак на избрана от Бога натура... Българският сегашен читател – а с него заедно и критикът – не заслужават ни най-нищожно внимание. Защото те дирят, тям се харесва само онзи писател, който стои в умствено и нравствено отношение на равна нога с тях. Знайте онези животни, за които пословицата казва, че се помиришали през девет баира? Ето такива животни са сегашните български читатели, а който поет и писател е като тях, или им се стори като тях – те го възславят.

На тези читатели и критици им се с т р у в а, че г. Яворов е от тяхната пасмина. Горко им! Той ги презира повече, отколкото аз“ (Yavorov 1904: 6 – 7).

смогнал да ги възсъздаде той, че от лични са станали общо човешки (Yavorov 1904: 8 – 9).

С малко думи Пенчо Славейков е назовал емоциите, душевните преживявания и смислите в съвременната нему лирика – мъки, тъга, лични настроения, идеал. Последната категория е негова и както се вижда, тя е противопоставена на идеологиите (партийни програми). Надеждата на Пенчо Славейков след края на XIX век е българската общност и българинът да заменят идеологията с личен идеал. Образец за лирически персонаж той вижда в „Чудак“.

Пенчо Славейков не само предусеща новото явление в литературата. Той налага написаното в тази малка книга „Стихотворения“ (1901, 1904) за литературна норма². Скиталчеството на персонажа е, както Пенчо Славейков пише, „до едно време“. После г. Яворов намира път. Свой път, различен от пътя на другите: „С такава форма и стих са написани и онези стихове на г. Яворова, в които той е дал израз на своите чувства като отстъпник от общия път – пътя, по който щъпукат обикновените българи“ (Yavorov 1904: 8 – 9).

Скиталчеството на героите, четено в лириката на 80-те – 90-те години, отлива във форми опит, мислене, философия на живота. Скиталчеството е, от една страна, отказ на певеца да живее по начин, по който живеят всички. Да върви в този техен чужд за него път. От друга страна – липса на решение за себе си и за начина, по който да се живее, или намиране на решения, които са индивидуални – жените, виното, пътуването (Кирил Христов), изживяването на възможната нирвана и на смъртта (Стоян Михайловски). Обърканост и безпомощност да бъдат намерени ценности и смисъл (Иван Вазов, „Ековете“).

На скиталчеството Пенчо Славейков противопоставя пътя. Пътуването (бродене в символизма, непътуване в „Повест“ на Далчев или песен в „Песента на колелетата“ на Йовков) е към душевни дълбини или към душевна красота. За Пенчо Славейков – пътят е към идеала. И в това е новата екзистенциална героика.

Скръбта на човека, комуто се е мярнал идеал, той вижда и в лириката на Пейо Яворов.

Той оставя „Ч е с т и т е...“ да вървят по кокошия си път и тръгва по стъпките на един идеал... (к. м. – С. С.). И дивни са стиховете, на които този идеал го е вдъхновил – това са химни не вече на злоба или състрадателна любов, а стонове на възмущение и пориви за борба... Ако г. Яворов в по-нататъшното си развитие като поет излезе победител из борбата, която ни рисува в Н о щ..., в негово лице ний ще имаме един наследник на Ботева, на онези елементи от неговата поезия, в които поета-воевода се явява изразител на националния дух. Не отрицателя Ботев, не палъмника на разрушителни книжни идеи, а певеца на Х а д ж и Д и м и т ъ р, Н а п р о щ а в а н е, в които се чува туптежа на българското сърце, възродено за борба и самопожертвуване“ (к. м. – С. С.) (Yavorov 1904: 9 – 10).

² Подробно вж. Sivriev 2012: 214 – 216.

„Борба и самопожертвуване“ – това е идеалът, преназован в „Епически песни“ според езика на модерната култура от края на XIX – началото на XX век, който се чете в текстовете на Пенчо Славейков. Представена е и връзката на Яворов с Ботев: „Вникнете в образа на мълчаливия Ч у д а к [...], то ще чуете без друго „Ти ли си, майко, тъй жално пела“ (Yavorov 1904: 9 – 10). Лирическият персонаж на Ботев в „Майце си“ е видян от Пенчо Славейков като предобраз на лирическият персонаж в „Чудака“ на Яворов. „Майце си“³ е първата печатана лирическа творба на Христо Ботев, която придобива силна фолклорна популярност⁴. („Гайда“, г. 3, № 19, 1867). Още в нея говорещият се самоизобразява като *скитник*:

Ти ли си, мале, тъй жално пела,
ти ли си мене три годин клела,
та *скитник* ходя злочестен ази
и срещам това, що душа мрази?

Злочестият *скитник* е възвишен персонаж и във високата, и в масовата книжнина и литература през втората половина на XIX век. Персонажът на скиталеца е познат и преди „Майце си“. В „Стара майка се прощава със сина си“ на Добри Чинтулов („Цариградский вестник“, 6.08.1849):

Прощавай, синко, много здраве,
едничка рожбо на светът;
така съдбата нам направи
син с майка да се разделят.

Това ли чаках аз от тебе,
откак си още малък бил,
та сега в мойто старо време
в път дълъг си се наредил?

В страни ти чужди ще да идеш,
къде ти сочи съвестта,
светът и хората да видиш
и да си търсиш там честта.

Но мислиш ли ти, рожбо мила,
че ще да имам аз покой,
кога от старост и без сила
любезний образ спомня твой?

³ По свидетелство на Киро Тулешков „Майце си“ е първото поетично дело на Христо Ботев. „Но преди да я прати на Славейкова – пише Тулешков, – той ходи при проф. Григоровича... Григорович я одобри и му похвали първия труд, като го насърчи да продължава и занаят“. Това според Тулешков е станало в 1864 г. (Vigov 1974: 528).

⁴ Рашко Блъсков препечатва „Майце си“ в сп. „Училище“, г. 2, 1872, № 9, и променя заглавието: „Син на чуждина тъжи за майка си“. Бачо Киро в свой сборник също променя заглавието на текста: „Един родолюбив българин с патриотическо чувство тъжи за майка си“. Как патриотично е бил четен Ботев, личи от тази промяна – този българин е и *родолюбив*, и с *патриотично чувство*.

Ако да видя буря страшна
със силен дъжд да завали,
то моята душа нещастна
от страх ще скоро затрепти.

Ако трескавицата слушам
и страшен гърмел да гърми,
то аз със страх голям ще думам:
ах, сега де ли е син ми?

Когато овците заблеят,
играят, тичат по поле;
когато птичките запеят
под синьо-ясното небе,

ще думам аз: ах, птички, овци,
и вий си имате деца,
при вас играят ваште рожби,
но мойта в чужда е страна!

Кога се вече ти находиш
по чуждостранни градове
и в тази къща пак си додиш,
кой ще ти помощ подаде?

Къде е мойта майка мила,
роднините ще питаш ти,
но само нейната могила
тогаз щът ти покажат тий.

Душата ти не ще забрави
това, що ти хортувах аз.
Върви, носи си много здраве
и споменувай пак за нас.

Образът на *скиталеца* е разгърнат в монолога диалог на тъжашката и прощаваща се с него майка⁵. Тя съгражда картината на скръбта и възможната смърт. Майката изживява граничното време на раздялата. Този похват на прехвърляне на времето напред се чете и в лириката на Вазов в 80-те – 90-те години на XIX век.

В Ботевия текст по сходен начин *скиталецът* изгражда своята изповед, водейки един възможен диалог с майката. Част от събитията също са в плана на вероятното, а не в плана на реално случилото се. В текста смислово значимо е мълчанието на майката. В този смисъл Христо Ботев преобръща техниката на Добри Чинтулов, поставяйки акцента върху сина скиталец, а не върху страдащата майка.

⁵ Както вече бе отбелязано, диалогични конструкции изграждат структурата и на по-сетнешната българска лирика, с изменения на диалогичния статус – в лириката на Вазов, Славейков, Яворов.

В същата година и в същия вестник Добри Чинтулов печата „Изпроводяк на едного българина из Одеса“:

Ти тръгваш, друже наш любезний,
достигна тоз несносен час,
когато вече в път последний
ний слушаме тук твоят глас.

Фърчи, фърчи, о, друже, с радост,
фърчи към родните страни;
развесели ти твойта младост
под милите нам планини.

Небесна радост там живее
покрай студената вода;
там вятърът кога повее,
в сърца разлива веселба.

Там родните ти мили братя
и твойте майка и баща,
да те приемат във обятя,
деня те чакат и нощя.

Но там във бащини обятя,
кога те радост огради,
смисли, че общите ни братя
във мрак живеят и мъгли.

И чакат те със нетърпене
небесний свят да ги огрей
и в тях да светне просвещене
и мракът тъмен да развей.

Ний ще те помним, дето ходим,
деня, нощя и всякой час;
а тебе всинца ти се молим
да не забравяш и ти нас.

Земни от нас, о, друже верний,
на вечна дружба тоз залог
и в пътят ти, път най-надеждний,
да ти е всемогъщий Бог.

Лирическото събитие също е емоционално преживяване на нещо, което е възможно, което предстои да се случи, но което все още не се е случило. Поради това и говорещите „ний“ сътворяват един интенционален свят – на възможната действителност такава, каквато те биха искали тя да бъде. В нея е свободата на волята и въображението им. И това е подобно на много текстове от Възраждането. А също и на гражданската история,

която в това време се прави повече като текст, отколкото като политическа и обществена деятелност. В 80-те години на XIX век персонажите в „Немили-недраги“ например също сътворяват в речите и разказите си в кръчмата интенционални светове. Интенционалният свят, както се знае, е различен от историческата, социалната, гражданската действителност. Но *този, сътворен свят на свободна воля и свобода*, се изживява.

В „Изпроводяк на едного българина из Одеса“ тъгата е емоционалното, душевно и ментално време на „ние“. Тъга изживяват и онези, които са останали в дома – братя, майка, баща⁶, очакващи скиталеца. И в двата случая пътят е *от* или *към* дома – пътуване, което повтаря и Пенчо Славейков.

И в двата текста на Добри Чинтулов майката и „ний“ изричат преживяването си от тръгването и времето след него до завръщането на скиталеца. Неговото присъствие е отново чрез мълчанието и чрез говора на другите за него. По този начин чрез гледната точка на говорещия в текста („На морски бряг съм го съзирал...“) е изобразен скиталецът и в стихотворението „Чудак“⁷.

В ранните поетични текстове на Петко Р. Славейков: „Тамо“, „Канарче“, „Далеч от мойта бащина...“, „Родина“ е изказана тъгата на скиталеца по дома. В пространствена перспектива визират пространството „там“. Та там е Стара планина, с „билки покрита“. Там веят „тихи ветрове“. Там „птичи гласове любовно ... пеят“. Там тече „бистра кат сълза вода“ и към чистотата на водата са добавени и „гиздави моми“ („Тамо“). Стихотворението „Канарче“ също започва със звуков образ („не пей ми песен сладкоречна“); домът също е представен чрез пространствената перспектива: там – „страна далечна“. Тази песен напомня и събужда тъга, т.е. изживява се нещо, което е реално дотолкова, доколкото е във въображението и спомените на говорещия-монологизиращ субект.

Тъга преживява скиталецът по дома и в „Далеч от мойта бащина“: „но *тъмен* е за мен света / и *тъжно* ми сърцето“ (к. м. – С. С.). *Жалост* и *сълзи* са състоянията на лирически аз и красотите са само там, където е домът: „От тукашните красоти / една не ма привлича, / към тях сърце ми не лети, / не мож да ги обича“.

Раздялата с майката активизира културна памет и корпус от текстове, начеващи от Средновековието. С образа на „милата душица“ се активизира паметта за новите, светските времена. Това са два допълващи се образа на дома: с братята, бащата, майката, на бащиния двор, тихия ветрец, перуниката, по които скиталецът тъгува.

Преживяното изричат с надежда да бъдат чути и *скиталците* в българската лирика след 80-те години на XIX век.

⁶ *Своите* съставят кръга, с който най-често се води разговор в лириката на Христо Ботев. С „Майце си“ започва този разговор и възможните събития в него.

⁷ Проникновените наблюдения на Васил Пундев откриват близост, на пръв поглед неприемлива, между Добри Чинтулов и Пейо Яворов (Pundev 1929).

Ако припомним „Ековете“ на Иван Вазов („Скиталец беден по светът...“), тъгата, изживявана през Възраждането⁸ се е превърнала в скръб, самота, ментална безизходица в новото време. Тя се изказва в „Гусла“ (1881), „Поля и гори“ (1883), „Италия“ (1884), „Звукове“ (1893) и в „Скитнишки песни“ (1899). Героят скиталец изговаря същите емоции, душевни състояния и мисли, изказани в „Ековете“. Всичко това е в съгласие с новостроящата се българска култура и стремежа към изразяване на психологически преживявания.

Изричането на словото „скиталец“ във „Философически и сатирически сонети“ е само в един сонет. Говорещият субект в текстовете на Стоян Михайловски не изживява света. Той го отстранява от себе си, отстранява и съприкосновението с него. Докосването му причинява огромна емоционална, душевна и мисловна болка. Поради това и единственото, което той изживява и в което е свободен, е мисълта, въображението, копнежът, мечтанието и *скитничеството* към желаната нирвана, бавна смърт и небитие. За разлика от героя на Стоян Михайловски *скитникът* на Кирил Христов намира изход от тревогите на света. И вместо към смъртта тръгва към живота и опиянението от неговите удоволствия.

В „Стихотворения“ (1901) Пейо Яворов назовава персонажа на *скиталеца* по нов начин. Ганка Найденова-Стоилова пише по повод на „Забравена (Етюд)“, отпечатана в това издание („Стихотворения“, 1901), както и част от ранната негова поема „Милица“, че в „Милица“ за пръв път се явява романтическият образ на *вечния скитник* „подир сянката на облака“, който постоянно съпътства поезията на Яворов („Великден“, „Чудак“, „Лист отбрулен“, „Демон“, „Копнение“, „Без път“), за да намери своето най-дълбоко философско обобщение в „Песента на човека“ (Naydenova-Stoilova 1986: 109).

Яворов пише „Милица“ през 1900 г. Част от поемата („Забравена (Етюд)“) той печата в „Стихотворения“ (1901). После прави редакционни промени върху текста и публикува тази част с ново заглавие („Безутешна“) в „Стихотворения“ (1904). И в двата текста образът на скиталеца е съграден чрез *чуждата* гледна точка – на обичащата, очакващата и страдащата жена. Композицията от образи на мъжа и жената поражда модел, заложен и в по-късната лирика на Яворов – в текстове като „Сенки“, „Проклятие“ и др., както и в драмата „В полите на Витоша“. По сходен начин са разгърнати и известните и силно коментирани отношения на Яворов с Мина и Лора, но четени като текст.

Така вариантите на образа, който Яворов съгражда за себе си и в който житейски се вписва, който играе⁹, след излизането на „Епически песни“ (1896/1898), когато пише „Милица“ и печата части от нея в „Стихотворения“ (1901, 1904), непрекъснато се създават в разни негови текстове до антологията „Подир сенките на облаците“ (1914).

⁸ Подробно вж. Дамуанова (2007).

⁹ През Възраждането от съградения исторически текст в историческия сакрален разказ – мит, функциониращ като предписание; от идеалната според българите действителност се прави история.

В „Милица“ е сътворен със слово първият образ на лирическия персонаж – маска, подобно на тези в „Епически песни“ (1907) и в „На Острова на Блажените“ на Пенчо Славейков. Подобно пресътворяване се осъществява чрез образа на жената. У Добри Чинтулов – чрез преживяването на майката („Стара майка се прощава със сина си“), у Пейо Яворов – чрез преживяването на обичащата и чакаща жена.

Аналогична поетическа техника се открива и в поемата „Нощ“:

В лунна нощ,
когато влюбени зефири
милуват полските цветя
и скрито някъде поточе
в самотност тъжно ромоли,
ще дойде тя – преплетен бурен
полека там ще раздвои,
въз гроба хладен ще припадне.
Последен стон тогаз дълбоко
гърдите ѝ ще раздере,
кръв устните ѝ ще обагри
.....

Преживяванията на героинята в „Нощ“ – на гробищата посред нощ – са смислово натоварени и придобиват ролята на устойчива микротема в поезията на Яворов. Тази тема изгражда и междутекстовите връзки в творбите, както и връзката между художествен свят и личната биография на поета. В драмата „В полите на Витоша“ на гробища се срещат Христофоров и Мила; интересен е фактът, че Лора започва връзка с Яворов на погребението на Мина в Париж.

Ето как изглежда скиталецът, преживян и разказан от любящата жена в „Забравена (Етюд)“ от „Стихотворения“ (1901) на Пейо Яворов. Към образа е добавено и цветово решение в черно – „нощ“.

Тъмна нощ ли бъде: „Клета,
Аз го, ах! не разбрах, –
Като тая нощ проклета
В погледа му нещо
Мяркаше зловещо“.

Или пък бесней фъртуна:
„Горък той за покой
беше ли роден? Не, буна
Някаква в гърдите
Трoвеше му дните“.

„Болки странни, мъки тежки
 Виждах аз и тогаз
 Правях в ласките ми жежки
 Мисли да удави
 Скърби да забрави (к. м. – С. С.).

И забравяше той всичко,
 Отмалял в огън цял; –
 И, сърдце, и ти самичко
 Знаеше тогава
 Щастие, забрава...“

*

Стане слуга, хубавица
 Види как гълъб – драг –
 Гали драга гълъбица,
 Луд крила разпери
 И в несвест трепери...

Мигом бледна изнеможе
 И бледней, каменей,
 В гръд се нож забие... „Боже,
 Как ме той остави,
 Боже, и забрави?“

Точно тази част от текста в „Безутешна“ в „Стихотворения“ (1904) не е променена. Би могло да се допусне, че Яворовият образ на скиталеца кореспондира с маската на Пенчо Славейков в „Успокоения“, с описаните в поемата душевни преживявания и без интелектуалния интериор около Ленау. И с Кирил-Христовия скиталец, който решава проблемите си също в ласки жежки и „отмалял в огън цял“. Това решение тук, следващо логиката на тялото и телесното, както и в следващите лирически текстове на Яворов придава някаква временна утеха, поражда още по-голяма душевна тъмнина. Кореспондира и с текстовия корпус на Иван Вазов и Стоян Михайловски. Драмата, произтичаща из несъвместимостта между „той“ и „тя“, създава текстово напрежение и многоизмерност на лирическото говорене, на смисловото пространство в лирическия текст.

Индивидуалистичното поведение и мислене изисква ново назоваване на скиталеца. Културата предполага отливане на свой смисъл в старата и позната форма. Всеки, който се отдели от своя роден дом и се заскита по чужди земи, е скиталец и страдалец.

Къде е домът на човека в новото време?

Трудно е да се каже. Това може да е *Островът на Блажените*, родният край, „където ме с милувка чака на мойто щастие сънят“. А въобще има ли такъв?

Вазовият персонаж на скиталеца в „Ековете“ отива в „тъмните гори“ („бегах в задрямалия дол“, „в усои страшни се найдох,/ де вятър даже не дохажда“, „дойдох в пространното море“). Той е в разни места, но не и в дома си. Така в новото време Иван Вазов изказва усещанията за бездомност и скиталчество такива, каквито той не е преживял във Възрожденското време, а и след Възраждането – когато мисли и говори в текстовете си чрез аксиологическата система на Възраждането¹⁰.

В „Успокоения“ Пенчо Славейков показва какво е да живееш, без да стигнеш дома на идеала, а в „Сърце на сърцата“ обявява идеала за дом. И чрез Ралица от едноименната поема и Райка от поемата „Бойко“ той стига до него. До Острова – категория на вътрешния човек и избор също на свободната воля.

Какво се случва със скиталеца на Пейо Яворов, какъв е неговият път от „Чудак“ насетне – това е предмет на друг разказ.

References

- Burmov, A. (1974) *Hristo Botev i negovata cheta*. Sofia: Nauka i iskustvo.
- Damyanova, R. (2007) *Emotshiite v kulturata na Bulgarskoto vuzrazhdane*. Sofia: Siela.
- Naydenova-Stoilova, G. (1986) *P. K. Yavorov. Letopis za zhivota i tvorchestvoto mu*. Sofia: BAN.
- Pundev, V. (1929) *Dneshnata bulgarska lirika*. Sofia.
- Sivriev, S. (1995) *Chudesnoto razhdane. Raboti po literaturna istoriya*. Shumen: Aksios.
- Sivriev, S. (2012) *Ekzegezi. Iz istoriyata na bulgarskata literatura*. Sofia: Karina – Mariana Todorova.
- Yavorov, P. K. (1904) *Stihotvoreniya*. Sofia.

¹⁰ Подробно вж. (Sivriev 1995: 50 – 54).